

ДЕРЖАВНИЙ ТОРГОВЕЛЬНО-ЕКОНОМІЧНИЙ УНІВЕРСИТЕТ

СИСТЕМА УПРАВЛІННЯ ЯКІСТЮ

**Система забезпечення якості освітньої діяльності та якості вищої освіти
сертифікована на відповідність ДСТУ ISO 9001:2015 / ISO 9001:2015**

Кафедра цифрової економіки та системного аналізу

ЗАТВЕРДЖЕНО

вченою радою ДТЕУ

(пост. П. 8 від «27» 10 2022 р.)

Ректор

Анатолій МАЗАРАКІ

**ТЕОРІЯ СИСТЕМ І СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ/
THEORY OF SYSTEMS AND SYSTEM ANALYSIS**

**ПРОГРАМА /
COURSE SUMMARY**

Київ 2022

**Розповсюдження і тиражування без офіційного дозволу ДТЕУ
заборонено**

Автор: Н.В.Геселева, кандидат технічних наук, доцент

Програму розглянуто і затверджено на засіданні кафедри цифрової економіки та системного аналізу 02.03.2022 р., протокол № 7

Рецензент: В.В.Кулаженко, кандидат економічних наук
О.І.Пурський, завідувач кафедри комп'ютерних наук, доктор фізико-математичних наук, професор
М.Г.Шарафутдінов, директор з розвитку «CR&D» inc., координатор спільноти ODOO в Україні, бізнес-аналітик

ТЕОРІЯ СИСТЕМ І СИСТЕМНИЙ АНАЛІЗ / THEORY OF SYSTEMS AND SYSTEM ANALYSIS

ПРОГРАМА/ COURSE SUMMARY

ВСТУП

Програма обов'язкової дисципліни «Теорія систем і системний аналіз» призначена для студентів освітнього ступеня «бакалавр» денної форми навчання галузі знань 12 «Інформаційні технології», спеціальності 126 «Інформаційні системи і технології».

Програму підготовлено з урахуванням вимог Стандарту вищої освіти України та відповідної освітньо-професійної програми підготовки бакалаврів.

Програма складається з таких розділів:

1. Мета, завдання та предмет дисципліни.
2. Передумови вивчення дисципліни як вибіркової компоненти освітньої програми.
3. Результати вивчення дисципліни.
4. Зміст дисципліни.
5. Список рекомендованих джерел.

1. МЕТА, ЗАВДАННЯ ТА ПРЕДМЕТ ДИСЦИПЛІНИ

Метою вивчення дисципліни «Теорія систем і системний аналіз» є формування особистості студентів, розвиток їх інтелекту, формування теоретичних знань щодо концепцій, підходів та методів системного аналізу, дослідження та системного моделювання складних систем, набуття практичних навичок використання інструментаріїв системного аналізу в задачах керування соціально-економічними системами.

Завданням дисципліни є вивчення місця та ролі системної методології у пізнанні природи та суспільства, основних переваг системного аналізу при дослідженні складних економічних об'єктів; усвідомлення необхідності застосування системного підходу до задач управління та прийняття рішень, до дослідження складних соціально-економічних явищ та процесів; набуття практичних навичок комплексного дослідження та моделювання соціально-економічних процесів на засадах системного аналізу.

Предметом вивчення дисципліни «Теорія систем і системний аналіз» складають методи та засоби системного аналізу в задачах керування соціально-економічними системами.

2. ПЕРЕДУМОВИ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ ЯК ВИБІРКОВОЇ КОМПОНЕНТИ ОСВІТНЬОЇ ПРОГРАМИ

знання

- оптимізаційних методів та моделей;
- теорії ймовірностей та математичної статистики;

вміння

- вільно працювати з офісними додатками *Microsoft Word, Microsoft Excel*.

3. РЕЗУЛЬТАТИ ВИВЧЕННЯ ДИСЦИПЛІНИ

Дисципліна «Теорія систем і системний аналіз», як обов'язкова компонента освітньо-професійної програми, забезпечує оволодіння студентами загальними та фаховими компетентностями і досягнення ними програмних результатів навчання за освітньо-професійною програмою:

Інформаційні системи і технології (ОС бакалавр)

Номер в освітній програмі	Зміст компетентності	Номер теми, що розкриває зміст компетентності
<i>Загальні компетентності за освітньою програмою</i>		
КЗ 1.	Здатність до абстрактного мислення, аналізу та синтезу.	1, 2, 3, 6, 8, 10, 11
КЗ 2.	Здатність застосовувати знання у практичних ситуаціях.	6, 7, 9, 10, 11
КЗ 3.	Здатність до розуміння предметної області та професійної діяльності.	1, 2, 3, 4, 5, 9, 10, 11
КЗ 5.	Здатність вчитися і оволодівати сучасними знаннями.	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 8, 10, 11
<i>Спеціальні (фахові, предметні) компетентності за освітньою програмою</i>		
КС 1.	Здатність аналізувати об'єкт проектування або функціонування та його предметну область.	1-11
КС 2.	Здатність застосовувати стандарти в області інформаційних систем та технологій при розробці функціональних профілів, побудові та інтеграції систем, продуктів, сервісів і елементів інфраструктури організації.	1, 2, 3, 4, 5, 6, 7, 10, 11
КС 4.	Здатність проектувати, розробляти та використовувати засоби реалізації інформаційних систем, технологій та інфокомунікацій (методичні, інформаційні, алгоритмічні, технічні, програмні та інші).	3,4,5,6,7,8,9
КС 7.	Здатність застосовувати інформаційні технології у ході створення, впровадження та експлуатації системи менеджменту якості та оцінювати витрати на її розроблення та забезпечення.	6,9,10
КС 11.	Здатність до аналізу, синтезу і оптимізації інформаційних систем та технологій з використанням математичних моделей і методів.	3-11
<i>Програмні результати навчання за освітньою програмою</i>		
ПР 2.	Застосовувати знання фундаментальних і природничих наук, системного аналізу та технологій моделювання, стандартних алгоритмів та дискретного аналізу при розв'язанні задач проектування і використання інформаційних систем та технологій.	1-11

ПР 4.	Проводити системний аналіз об'єктів проектування та обґрунтовувати вибір структури, алгоритмів та способів передачі інформації в інформаційних системах та технологіях.	3-11
ПР 5.	Аргументувати вибір програмних та технічних засобів для створення інформаційних систем та технологій на основі аналізу їх властивостей, призначення і технічних характеристик з урахуванням вимог до системи і експлуатаційних умов; мати навички налагодження та тестування програмних і технічних засобів інформаційних систем та технологій.	3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10
ПР 7.	Обґрунтовувати вибір технічної структури та розробляти відповідне програмне забезпечення, що входить до складу інформаційних систем та технологій.	2, 5, 6, 7, 8, 9, 10
ПР 9.	Здійснювати системний аналіз архітектури підприємства та його ІТ-інфраструктури, проводити розроблення та вдосконалення її елементної бази і структури.	3, 4, 5, 6, 7, 8, 9, 10, 11

4. ЗМІСТ ДИСЦИПЛІНИ

ТЕМА 1. Передумови розвитку системних уявлень

Основні поняття дисципліни. Визначення терміну «система». Основні ознаки, якими повинен володіти об'єкт, явище чи їх окремі грані, щоб їх можна було вважати системою. Основні поняття, що характеризують систему. Основні поняття, що характеризують побудову та функціонування систем. Приклади структур системи. Типи зв'язків в системі. Класифікація структур зі зв'язків. Застосування системного підходу у пізнанні природи та суспільства.

Список рекомендованих джерел

Основний: 1, 3, 4, 5

Додатковий: 9, 11, 12.

Інтернет-джерела: 15, 16, 17.

ТЕМА 2. Класифікація та властивості систем

Класифікація систем. Класи систем, які можна класифікувати за взаємодією з навколишнім середовищем; класи систем, які можна класифікувати за природою; класи систем, які можна класифікувати за походженням; класи систем, які можна класифікувати за способом формування мети системи; класи систем, які можна класифікувати за ступенем організованості; класи систем, які можна класифікувати за способом управління. Поняття складності та масштабності систем. Властивості складних систем. комплексного дослідження та моделювання соціально-економічних

процесів на засадах системного аналізу. Дослідження складних соціально-економічних явищ та процесів методами класифікації систем.

Список рекомендованих джерел

Основний: 1, 2, 4, 5.

Додатковий: 9, 11, 12.

Інтернет-джерела: 13, 16, 17.

ТЕМА 3. Основні завдання та принципи системного аналізу

Завдання системного аналізу. Принципи системного аналізу: принцип кінцевої мети, принцип виміру, принцип еквіфінальних змін, принцип єдності, принцип зв'язності, принцип модульної побудови, принцип ієрархії, принцип функціональності (аналіз матеріальних потоків, потоків енергії; потоків інформації; зміни станів), принцип розвитку (історичності, відкритості), принцип децентралізації, принцип невизначеності. Спеціальні методи моделювання в системному аналізі: імітаційне моделювання, ситуативне моделювання, інформаційне моделювання, методи індукційного і редукційного моделювання. Використання принципів системного підходу при побудові моделей складних систем.

Список рекомендованих джерел

Основний: 1, 2, 5.

Додатковий: 9, 11, 12.

Інтернет-джерела: 13, 14, 17.

ТЕМА 4. Структура системного аналізу

Структура системного дослідження та вдосконалення. Загальний підхід до розв'язання проблем. Дерево цілей системного аналізу. Дерево функцій системного аналізу. Стратегії декомпозиції (функціональна, декомпозиція по життєвому циклу, декомпозиція по фізичному процесу, декомпозиція по підсистемах (структурна декомпозиція)). Складові системного аналізу: структурна, функціональна, факторна, генетична, часова. Матриця системного аналізу. Декомпозиція цілей при комплексному дослідженні соціально-економічних процесів на засадах системного аналізу.

Список рекомендованих джерел

Основний: 1, 3, 4.

Додатковий: 9, 11.

Інтернет-джерела: 13, 16, 17.

ТЕМА 5. Етапи системного аналізу

Аналіз проблеми. Визначення системи. Аналіз структури системи. Формулювання загальної мети і критерію системи. Декомпозиція мети, виявлення потреб у ресурсах і процесах. Виявлення ресурсів і процесів, композиція цілей. Прогноз і аналіз майбутніх умов. Оцінка цілей і засобів. Відбір варіантів. Діагноз існуючої системи. Побудова комплексної програми розвитку. Проектування організації для досягнення цілей. Етапи аналізу

системи (функціонально-структурний аналіз існуючої системи, морфологічний аналіз, генетичний аналіз, аналіз аналогів, аналіз ефективності, формування вимог до створюваної системи). Етап синтезу системи (розробка моделі необхідної системи, синтез альтернативних структур системи; синтез параметрів системи, оцінювання варіантів синтезованої системи). Спрощена функціональна діаграма етапу синтезу системи, що розв'язує проблему. Формування загального уявлення про систему. Формування детального представлення системи.

Практичне використання декомпозиції та синтезування складних систем: за допомогою «дерева цілей» соціально-економічної системи запропонувати організаційну структуру управління та рекомендації щодо підвищення ефективності функціонування досліджуваної системи і план їх впровадження.

Список рекомендованих джерел

Основний: 1, 2, 4.

Додатковий: 6, 8, 11.

Інтернет-джерела: 13, 16, 17.

ТЕМА 6. Основи оцінки складних систем

Основні типи шкал вимірювання. Цілі оцінки складних систем. Поняття «оцінка» і «оцінювання». Чотири етапи оцінювання складних систем. Поняття шкали. Шкала номінального типу. Шкала порядку. Посилена порядкова шкала Черчмена и Акоффа. Шкала інтервалів. Шкала відносин. Шкала різниць. Абсолютна шкала.

Обробка характеристик, виміряних в різних шкалах. Бальна оцінка властивостей системи. Основні формули осереднення показників. Правило мажорантності середніх. Приклад нечіткої шкали. Зведені дані по характеристикам різних шкал.

Показники і критерії оцінки систем. Види критеріїв якості. Співвідношення понять якості та ефективності систем. Завдання нормування. Класи критеріїв оцінки системи. Шкала рівнів якості систем з управлінням. Показники і критерії ефективності функціонування систем. Підрахунок оцінки ефективності функціонування складних систем.

Список рекомендованих джерел

Основний: 1, 2, 4.

Додатковий: 6, 8, 9.

Інтернет-джерела: 13, 14.

ТЕМА 7. Кількісні методи системного аналізу

Класифікація методів системного аналізу. Методи формалізованого представлення систем (кількісні методи): аналітичні методи, статистичні методи, теоретико-множинні уявлення, логічні методи, лінгвістичні і семіотичні уявлення, графічні уявлення. Кількісні методи системного аналізу, засновані на багатокритеріальній оптимізації. Дослідження складних об'єктів за допомогою кількісних методів.

Список рекомендованих джерел

Основний: 1, 3, 4, 5.

Додатковий: 6, 8, 11.

Інтернет-джерела: 13, 14, 17.

ТЕМА 8. Якісні методи системного аналізу

Методи типу «мозкової атаки»: формулювання завдання, формування творчої групи, правила для учасників сеансу мозкової атаки. Обов'язки керівника (ведучого) в сеансі мозкової атаки. Організація проведення мозкової атаки. Запис і оформлення результатів мозкової атаки. Методи типу «сценарії».

Методи експертних оцінок. Проблеми, що вирішуються методами експертних оцінок. Ранжування. Метод ранжування. Групове ранжування. Метод безпосередньої оцінки. Метод парних порівнянь. Множинні порівняння. Метод Черчмена-Акоффа (послідовне порівняння). Метод фон Неймана-Моргенштерна.

Особливості підготовки і проведення групової експертизи. Принципи групової експертизи. Підготовка експертизи. Відбір експертів. Основні умови коректності групового вибору (умови К. Ерроу). Метод Дельфі як метод кількісної оцінки думки експертів. Його переваги і недоліки. Аналіз узгодженості відповідей експертів. Використання експертних оцінок для дослідження складних об'єктів.

Список рекомендованих джерел

Основний: 2, 3, 4, 5

Додатковий: 6, 8, 9, 11.

Інтернет-джерела: 13, 16, 17.

ТЕМА 9. Формальні моделі складних систем

Морфологічна модель системи. Модель типу «чорна скринька». Модель зовнішнього середовища системи. Модель типу «склад системи». Модель структури системи. Матрична форма опису морфологічної моделі системи.

Функціональна модель системи. Методологія IDEF0. Ієрархічна структура функціональної IDEF-моделі. Ієрархічна структура створення функціональної моделі IDEF0 за результатами декомпозиції. Види внутрішніх зв'язків на діаграмі декомпозиції.

Інформаційна модель системи. Стандарт Data Flow Diagrams (DFD): призначення стандарту, складові. Призначення і функції пакета AllFusion Process Modeler (BpWin). Призначення елементів нотації DFD Activity, DFD Arrow. Побудова морфологічної, функціональної, інформаційної моделей складної системи.

Список рекомендованих джерел

Основний: 2, 3, 4.

Додатковий: 8, 12.

Інтернет-джерела: 14, 15.

ТЕМА 10. Методи прийняття рішень в складних системах

Методологічні аспекти моделювання із застосуванням системного підходу. Постановка задач прийняття оптимальних рішень. Аксиоматичний підхід дослідження систем. Невизначеність при побудові моделей «вхід-

вихід». Проблеми побудови оптимізаційних моделей в системному аналізі. Прийняття рішень в умовах визначеності методами математичного програмування. Імітаційне моделювання при прийнятті рішень.

Системні аспекти застосування стохастичного та теоретико-множинного підходів для побудови моделей «вхід-вихід». Основні задачі синтезу моделей «вхід-вихід» статичних систем на основі експериментальних даних. Особливості стохастичного підходу. Основні етапи регресійного аналізу. Методологія теоретико-множинного, інтервального підходу. Планування насичених експериментів у випадку інтервального представлення вихідних змінних моделей статичних систем. Методологічні аспекти структурної ідентифікації моделей систем.

Прийняття рішень в складних системах в умовах неповноти інформації. Ризик і його вимір. Формальна структура прийняття рішень в умовах невизначеності. Матриця рішень. Оціночна функція. Оптимістична позиція, позиція нейтралітету, песимістична позиція, позиція відносного песимізму.

Класичні критерії прийняття рішень. Максимінний критерій Вальда. Критерій Байеса –Лапласа. Критерій мінімаксного ризику Севіджа. Критерій азартного гравця.

Похідні критерії прийняття рішень. Критерій песимізму-оптимізму Гурвіца. Критерій Ходжа-Лемана. Критерій Гермейера. BL (MM)-критерій. Критерій добутоків.

Системні аспекти оптимізаційного моделювання. Прийняття рішень в умовах багатокритеріальності. Емпіричні методи встановлення важливості критеріїв. Прийняття рішень в умовах нечітко заданих критеріїв.

Практичні задачі прийняття рішень у складних системах на основі класичних та похідних критеріїв: задачі вибору оптимальної стратегії підприємства при наявності випадкових факторів його функціонування; визначення економічної ефективності проектів в залежності від чинників виробництва. Знаходження оптимально-компрісних рішень при керуванні виробництвом при наявності багатокритеріальних завдань.

Список рекомендованих джерел

Основний: 2, 4.

Додатковий: 7, 10.

Інтернет-джерела: 13, 14.

ТЕМА 11. Системи масового обслуговування

Основні поняття теорії масового обслуговування. Задачі теорії масового обслуговування. Основні елементи систем масового обслуговування (СМО). Класифікація систем масового обслуговування. Код Кендалла для позначення типу СМО

Загальний математичний опис операцій, що відбуваються у формі випадкових процесів. Дослідження математичної моделі процесу загину та розмноження. Найпростіша модель обслуговування. Дослідження одноканальної СМО з відмовами. Процес обслуговування в системах Ерланга.

Оптимізація в системах масового обслуговування з відмовами. Оптимізація процесів обслуговування. Вибір оптимальних параметрів СМО за економічними показниками. Оптимізація СМО зі збирачем замовлень.

Дослідження розімкнених СМО з чергами. Розмічений граф станів СМО з очікуванням. Одноканальна розімкнена система з чергою. Багатоканальна розімкнена система з очікуванням.

Системний підхід в дослідженні замкнених систем масового обслуговування. Задача аналізу замкненої одноканальної системи з очікуванням. Багатоканальна замкнена СМО з очікуванням.

Задачі синтезу та оптимізації систем з очікуванням. Оптимізація розімкненої СМО з очікуванням. Оптимізація багатоканальної замкненої СМО з очікуванням.

Задачі обслуговування у мішаних системах. Аналіз одноканальної СМО з обмеженою довжиною черги. Багатоканальна СМО з обмеженням на довжину черги. СМО з обмеженим середнім часом очікування вимоги в черзі. СМО з обмеженням на час перебування вимоги в системі. Аналіз СМО з обмеженням на довжину черги та час перебування у ній. СМО з обмеженням довжини черги та часу перебування вимоги в системі. Формула Літтла.

Знаходження числових характеристик СМО на прикладі реальних складних систем (автозаправна станція, супермаркет, служба таксі, залізнична каса, автоматична телефонна станція тощо).

Список рекомендованих джерел

Основний: 3, 5.

Додатковий: 12.

Інтернет-джерела: 13, 14.

5. СПИСОК РЕКОМЕНДОВАНИХ ДЖЕРЕЛ

Основний

1. Добротвор, І. Г. *Системний аналіз: навч. посіб.* / І. Г. Добротвор, А. О. Саченко, Л. М. Буяк. – Тернопіль : ТНЕУ, 2019. – 170 с.
2. Довгий С.О., Бідюк П.І., Трофимчук О.М. Системи підтримки прийняття рішень на основі статистично-ймовірнісних методів : навч. посіб. / С.О. Довгий, П.І. Бідюк, О.М. Трофимчук . – К. : Логос, 2014. – 419 с.
3. Прокопенко Т. О. *Теорія систем і системний аналіз : навч. посіб.* / Т. О. Прокопенко ; М-во освіти і науки України, Черкас. держ. технол. ун-т. – Черкаси : ЧДТУ, 2019. – 139 с.
4. Ситник В.Ф., Гордієнко І.В. *Системи підтримки прийняття рішень : навч.-метод. посіб.* / В.Ф. Ситник, І.В. Гордієнко . – К. : КНЕУ, 2011. – 427с.
5. Великодний С. С. *Моделювання систем: конспект лекцій.* Одеський державний екологічний університет, 2018. – 186 с.

Додатковий

6. Моделювання та оптимізація систем: підручник / [Дубовой В. М., Кветний Р. Н., Михальов О. І., А.В.Усов А. В.] –Вінниця : ПП «ТД«Еднльвейс», 2017. – 804 с.
7. Катренко А.В. *Основи системного аналізу та методи прийняття рішень: підручник* / А.В. Катренко– Львів: «Новий світ-2000», 2009. – 396 с.
8. Кігель В. Р. *Методи і моделі підтримки прийняття рішень у ринковій економіці: Монографія.* – К.: ЦУЛ, 2003. – 202 с.

9. Бродський Ю.Б. Системний аналіз та теорія прийняття рішень: навч. посіб. в 3-х частинах. Частина 1: Системологія / Ю.Б. Бродський. – Електронні дані. – Житомир: Державний університет «Житомирська політехніка», 2022. 92 с..
- 10.Рева О. М. Прийняття рішень на кожному кроці і... з посмішкою: Посібник. – Кіровоград: Поліграфічні послуги, 2007. – 308 с.
- 11.Старіш О.Г. Системологія: підручник / О.Г.Старіш. – К.: Центр навчальної літератури, 2005. – 232 с.
- 12.Шарапов О.Д., Дербенцев В.Д., Семьонов Д.Є. Основи системного аналізу та методи прийняття рішень: Навч.-метод. посібник для самост. вивч. дисц. – К.: КНЕУ, 2003. – 154 с.

Internet-ресурси

13. Бродський Ю. Б., Молодецька К. В., Николук О. М. Системний аналіз в економіці [Електронний ресурс] / Ю. Б. Бродський, К. В. Молодецька, О. М. Николук. – Режим доступу: http://ir.znau.edu.ua/bitstream/123456789/2489/1/Systemnuy_analiz_v_economitsi.pdf
14. Дудник І.М. Вступ до загальної теорії систем [Електронний ресурс] / І.М. Дудник. – Режим доступу: https://duikt.edu.ua/uploads/1_1142_42884991.pdf
15. Маркович І, Струтинська І. Методологічні основи дослідження національної економіки з позицій системного аналізу [Електронний ресурс] / І. Маркович, І. Струтинська // Соціально-економічні проблеми і держава. 2019. Вип. 1 (20). С. 14-21. Режим доступу: <http://sepd.tntu.edu.ua/images/stories/pdf/2019/19mibpsa.pdf>
16. Приймакова Ю. А. Теоретико-методологічні підходи до системного аналізу соціально-економічних об'єктів, процесів, явищ [Електронний ресурс] / Ю. А. Приймакова // Інфраструктура ринку. - 2019. - № 31. - Режим доступу: http://www.market-infr.od.ua/journals/2019/31_2019_ukr/26.pdf
17. Згуровский М.З. Панкратова Н.Д. Основи системного аналізу [Електронний ресурс] – Режим доступу: https://eprints.cdu.edu.ua/4183/1/zgurovskii_mz_panu.pdf

** Курсивом виділені джерела, що є у бібліотеці ДТЕУ